

Gazdag Ferenc

A 21. század nemzetközi rendszere: egy török nézőpont

Ahmet Davutoğlu: Stratégiai mélység. Törökország nemzetközi helyzete. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016, 518 o.

2016 nyarán a nemzetközi és a hazai sajtó egyaránt a július 16-i katonai puccskísérlet részleteinek felderítésétől, az okok és következmények taglalásától hangos. Az oknyomozásban tárlt eddigi részletek (Erdoğan elnök eltökélt szándéka a prezidenciális rendszer bevezetésére, a hadsereg kiemelt, más NATO-tagállamban szinte elképzelhetetlen méretű politikai szerepének újbóli láthatóvá válása, a korábbi szövetséges, Fethullah Gülen Hizmet mozgalmának brutális kiirtása, a liberális politikai és társadalmi szereplők mozgásterének drasztikus korlátozása, Törökország távolodása a liberális világtól) sokkolóan hatnak a török valóságról csak felszínes ismeretekkel rendelkező közvéleményre. A hangzavarban szinte teljesen elsikkadt a hazai híriparban, hogy az Antall József Tudásközpont mindeközben megjelentette a puccskísérlet előtt két hónappal (május 6-án) lemondott miniszterelnök, korábbi külügyminiszter Ahmet Davutoğlu egy 2013-as kötetét. A kötet címe tényleg nem fog izgalmakat kiváltani (*Stratégiai mélység*), sőt a magyarázó alcím (*Törökország nemzetközi helyzete*) is legfeljebb a turkológusok és a Közel-Kelet, illetve a migránsválság iránt érdeklődők figyelmére számíthat. Ebben az esetben azonban az ennek alapján ítélnőknek nagyon nincs igazuk.

Mindenekelőtt amiatt, hogy a terjedelmes munka három nagy része tulajdonképpen három különálló kötet anyaga lehetne: az első rész a nemzetközi kapcsolatok elméleti kérdéseivel foglalkozik, a második a török geopolitika és érdekszféra megrajzolásával a Kaukázustól a Közel-Keleten át a Balkánig, míg a harmadik a török külpolitika stratégiai és intézményi dimenzióit taglalja. A szerző elmélyült történelmi és elméleti ismeretek birtokában a három különálló területet az oszmán birodalmi múlt, az Ázsia, Európa és Afrika közötti kivételes geopolitikai pozíció és a jelenkori intézményi beágyazottság múltbéli fejlődésének, illetve jelenlegi lehetőségeinek bravúros összekötésével fűzi egy kötetbe. A kivételes pozícióhoz még hozzátehetjük a Kelet és a Nyugat, a kereszténység és az iszlám, valamint a közérthetőbb Észak és Dél dimenziókat is. A szerző intellektuális teljesítményét a magyar kiadás elé előszót író Martonyi János külön is méltatja, mondván, Ahmet Davutoğlu a „házáját nemcsak kormányzati személyiségként, hanem elemzőként és kutatóként” is képes volt szemlélni. Henri Kissinger amerikai külügyminiszter visszatérő fordulata volt, hogy a nemzetközi élet frontvonalán tevékenykedő külpolitikusoknak időnként vissza kell térniük az egyetemi katedrára, hogy a teóriák és a realitás dimenzióit összevethessék. Ezt jobbra úgy szokták megtenni, hogy a külügyminiszterek a politikusi karrier után vállaltak egyetemi oktatói elfoglaltságot. Davutoğlu – akit török Kissinger-

ként is emlegetnek – karrierje tulajdonképpen jól igazolja a fenti tételt. Csak fordított sorrendben. Ugyanis előbb egyetemi professzor volt, azután lett nagykövet, külügyminiszter, majd miniszterelnök. Az akadémiai világ kritikus szemléletét személyében vitte be a kormányzati politika világába, s azon kevesek közé tartozik, akik az írott szóból próbálhattak valóságot kreálni. Annyi már most látszik, hogy az ankarai kutatói világ víziója ugyan sok tekintetben a török külpolitikai stratégia alapvetésévé vált, azonban közvetlen gyakorlati átültetését részint a török belpolitika történései, másrészt a nemzetközi környezet változásai gátolják.

A szerep

Davutoğlu elemzésének mindhárom síkján a megoldandó stratégiai kérdés Törökország korrekt nemzetközi pozíciójának megtalálása a hidegháború utáni nemzetközi rendszerben. A szerző úgy látja, hogy a hidegháború évtizedeiben a török elit lényegében elfogadta, sőt kényelmesnek is találta a Nyugat keleti végváraként való működést, holott mindeközben az ország távolodott természetes partnereitől és szomszédaitól. A modern Törökországnak ugyanis az államhatárai és történelmi-kulturális határai nem esnek egybe, így a hangsúlyos nyugati orientáció ugyan komoly stratégiai előnyökkel, továbbá intézményi tagságokkal (NATO, Európa Tanács) járt, de az ország (még kevésbé a társadalom) nem vált nyugatívvá, s nem tudott érdemi támogatást nyújtani a török kisebbségek számára sem a Balkánon, sem a Szovjetunió utódállamaiban. Ugyancsak nem sikerült a török érdekek érvényesítése a válságokba merült szomszédságban, az iraki és a szír polgárháborúban. Davutoğlu elveti a sodródás politikáját. Úgy látja, hogy kivételes geopolitikai és geostratégiai helyzetére támaszkodva Törökországnak magának kell viszonyítási országgá válnia mind a balkáni, mind a közel-keleti, mind a kaukázusi érdekszféra tekintetében. A pozicionális felértékelődés napjainkra, a migránsválság hullámaiban napi politikai szinten is jól érzékelhető.

Külön dimenziót képvisel a török politikában az iszlám. Míg a hidegháború évtizedeiben a két szuperhatalom geopolitikai játszmáiban a vallási tényező a második vonalra szorult, a Szovjetunió szétesése utáni évtizedeket az iszlám ébredése jellemzi. A nyugati elemzések az iszlám ébredést jobbra veszélyként értékelik, Davutoğlu viszont úgy látja, hogy az iszlám világ az új világrend egyértelmű kárvallottja. Érvelésében nemcsak az szerepel, hogy az európai integráció keleti kiterjesztésében az EU kihagyja Törökországot, hanem az is, hogy az EBESZ válságkezelő tevékenysége során sorozatban tolja félre Ankara érdekeit és megfontolásait a Balkántól (Bosznia, Albánia, Koszovó) a posztszovjet térségen át (Karabah, Tádzsikisztán, Csecsenföld) a közel-keleti válságövezetig. Az EU ismétlődő és erősödő vonakodása Törökországot új stratégiai partnerek keresésére ösztönzi.

Az elemzés keretei és módszertana

A kötet első harmada a „hatalmi paraméterekkel és a stratégiai tervezés” kérdésével foglalkozik. Az akadémiai világ tudományos háttérével rendelkező szerző a precíz fogalomhasználat híve, ennek értelmében szisztematikusan illeszti egymáshoz a használt kategóriákat.

Legelőbb a hatalom fogalmának elemeit. A nemzetközi kapcsolatokban egy ország erejét/hatalmát alkotó tényezők között első körben számításba kell venni az állandó tényezőket (történelem, földrajz, népesség, kultúra), második körben pedig a relatíve gyorsabban változtatható tényezőket (gazdasági kapacitás, technológiai képességek, haderő). A következő bevonandó tényező a stratégiai mentalitás (kulturális identitás), a stratégiai tervezési képesség, és végül a politikai akarat. Mindezek együttes kalkulációjával megadhatjuk egy ország hatalmi képletét. A hidegháború utáni korszak sajátosságaként jelentkezik, hogy az absztrakciós, leegyszerűsített fogalmak nem értelmezhetők vegytiszta formában, hanem sokkal inkább több jellemző kölcsönhatásaként. Tehát az országok hatalmi paramétereit már nem egymástól független elemként, hanem mindegyiket új funkciókkal egymásra ható dinamikus változóként kell kezelnünk, amelyeket az emberi tényező számításba vételével kell kiegészíteni. Törökország esetében a szerző az egyik kritikus elemnek a stratégiai mentalitás részét képező kulturális identitás zavarait azonosítja: „a stratégiai mentalitásban radikális törést átélő és ezért megrendült identitástudatú társadalmak történelmi létüket sodorják veszélybe, azok a társadalmak pedig, amelyek ezt a mentalitást más társadalmakat kirekesztő eszköznek tekintik, leszakadnak az emberiségtudattól, és önmagukat rekesztik ki.” Következtetése, hogy a jó stratégiai tervezés és az erős politikai akarat egy relatíve gyenge állandó és változó tényezőkkel bíró államnak is lehetővé teszi, hogy saját potenciáljaira támaszkodva erőt mutasson fel, míg a következtelen stratégiai tervezés és a gyenge politikai szándék arra a következményre vezet, hogy még egy erős pontenciállal bíró ország is a saját lehetőségeinél alacsonyabb szintű hatalmi képletbe szoruljon.

Davutoğlu Törökországot a jó geostratégiai adottságokkal rendelkező országok közé sorolja, amelynek az egyik legnagyobb deficitje az emberi tényezőben található. Fogalmazása szerint „még ha elégséges eszköztárral rendelkező emberi tényezővel bír is egy ország, de ezen emberi tényező és a politikai rendszer preferenciái között nem tud létrehozni szilárd törvényességi kapcsolatot, e művelt emberi tényező természetlen területen fog dolgozni, alacsony kapacitással”. A szerző ezen a ponton ugyanahhoz a fogalomhoz érkezik gondolatilag, mint amit amerikai példaképe, Kissinger ír *Világrend* című könyvében: a legitimitáshoz. Ha egy rendszer képtelen törvényes kapcsolatot teremteni a politikai akarat és a társadalom között, más fogalmakkal az állam és a nemzet között, úgy csak erőszakkal lesz képes azt működtetni.

Az elméleti tételt Davutoğlu le is fordítja a politikai cselekvés és az intézményépítés nyelvére. „A török külpolitika egyik legnagyobb gyengesége, hogy nem tudja egy következetes elméleti keretben egyesíteni a stratégiai és taktikai lépéseket. Így mind az eltérő területeken megtett taktikai lépéseket összehangoló átfogó stratégia kialakításában, mind a taktikai lépcsőzetesség terén komoly hiányosságokról van szó.” Szóvá teszi, hogy az oktatással túlterhelt és forráshiányos török egyetemek „túl messze” vannak a gyakorlati külpolitikától, illetve a külügyminisztériumtól, hogy a politikai pártok nem fordítanak elégséges energiát reális külpolitikai alternatívák kidolgozására és azok bevitelére a parlamentbe, s hogy az akadémiai világ nem tud szót érteni az állami bürokráciával. Mindezek nélkül pedig nem tud kialakulni az organikus kapcsolat, amely a nagy amerikai, német, orosz geopolitikai iskolák esetén az elmélet iránymutatását a gyakorlatban működtetőképessé tette.

A kötet dimenzionális összetettsége és az elemzések logikájában a történelmi–stratégiai–politikai síkok szisztematikus alkalmazása miatt nehéz megjelölni, hogy tulajdonképpen milyen olvasótábornak ajánlható ez a könyv. Elsőként mindenkinek, aki a külpolitika világával akár hallgatóként (a magyar tankönyvkínálatban még jobbra csak a nagy elméleti iskolák bemutatásánál tartunk), akár oktatóként, akár pedig gyakorló diplomataként érintett. Másodjára azoknak, akik a török külpolitika és geopolitika iránt érdeklődnek. Az olyan térképszelvény, amelynek Törökország áll a középpontjában, vélhetően sokakat meghökkent, ugyanúgy, ha mondjuk Európát a Kárpát-medence-középpontból szemléljük. Legyen elég sorolni csak a bilaterális nyilak irányait: Balkán, Közel-Kelet, arab világ, Szíria, Irak, Izrael, Irán, posztszovjet térség, Közép-Ázsia, s akkor még nem említettük Oroszországot, illetve a nemzetközi élet nagyhatalmait. Harmadjára haszonnal forgathatják a kötetet a civilizációs vitákkal, ezen belül az iszlám világgal foglalkozók. Összességében Ahmet Davutoğlu könyve jelentősen bővíteni fogja a hazai nemzetközi tanulmányok szakkönyvkínálatát, s ismételt dicséret illeti az immár sokadik kötettel jelentkező Antall József Tudásközpontot.